

genoeg geen enkele is gewijd aan de Zuidelijke Nederlanden. Het waren al sinds 1628 geplande uitgaven, waar J. de Laet veel aan bijdroeg.

Internationaal gaven de Elzeviërs een getrouw panorama van de contemporaine Franse literatuur, en ook van verboden oudere auteurs als Rabelais. De Fransen bewonderden huns ondanks de uitgaven en nadrukken, zoals H. Bots laat zien aan de hand van een hier voor het eerst gepubliceerd memorandum van een hoge Parijse politiefunctionaris uit 1670. Zij trachtten echter de handel op alle mogelijke manieren te hinderen en verweten in hun kwaliteit van schrijvers de Hollanders gebrek aan idealisme en vrekkingheid. Andere auteurs proberen de verspreiding van hun boeken en hun activiteiten in Scandinavië en Engeland na te gaan. En dan had je nog de verzamelaars: M. Keblusek geeft een mooi portret van het 'krankzinnig obsessieve' gedrag van hertog August van Wolfenbüttel die zijn contactpersonen als L. van Aitzema soms tot wanhoop bracht door pietluttig gedrag en slechte betalingsmoraal. Maar van hun kant wisten de Elzeviërs ook wel iets van hooghartig en moeilijk gedrag. Tenslotte worden in Elzeviria varia nog de drukkers van Lodewijk Elzevier tot 1614, de vormgeving van de boeken, die veel vaker van groot formaat waren dan de kleine 'republiekjes' met hun kleine lettertjes doen vermoeden en de illustraties in de Elzevierboeken van de Leidse firma besproken: tussen 1625 en 1635 was 45% van de boeken geïllustreerd, waarvan vele alleen met een titelprent en dan vooral de 'republiekjes'. De auteur van dit laatste artikel J. Schaeps betoogt dat dit uit bedrijfspolitieke redenen geschiedde. De bundel met zijn artikelen van historiografie tot moderne benaderingen van het fenomeen Elzevier biedt dus elk wat wils en zal zeker dikwijls geraadpleegd worden.

E. O. G. Haitsma Mulier

P. Knevel, *Het Haagse bureau. 17de-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw; Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 2001, 209 blz., f39,50, ISBN 90 5333 884 5).

Twee scholen onderscheidt Knevel onder de historici die de vroegmoderne overheid bestuderen. De ene, die door de sociale wetenschappen geïnspireerd is, baseert zich op het weberiaanse bureaucratiseringsconcept. De andere richt zich minder op structuren dan op personen, is ook wat minder systematisch, maar streeft ernaar 'een authentieke ontmoeting met het verleden tot stand [te] brengen'. Tot die laatste groep rekent Knevel zichzelf. Hij gaat ervan uit dat 'aandacht voor de persoonlijke ervaringen van ambtenaren ons vanzelf nader brengt tot opvallende karaktertrekken van het vroegmoderne openbare bestuur', en presenteert daarom in zijn studie naar de Haagse ambtenaar in de zeventiende eeuw een 'mozaïek van individuele levensgeschiedenissen'.

De twee benaderingen die Knevel met elkaar confronteert, kunnen natuurlijk niet zonder elkaar. De 'erklärende school' is analytisch en methodologisch sterk, maar neigt wel naar het schrijven van bloedeloze 'history with the people left out'. De 'verstehende' vervaardigt aanzienlijk leesbaarder producten, maar die zijn wegens hun impressionistische karakter veel kwetsbaarder voor de kritiek dat er algemeen geldende uitspraken in worden gedaan, die op onvoldoende bewijs steunen. Het evidente verwijt aan Knevel: dat zijn boek weliswaar prachtig geschreven is, maar dat zijn onderzoek veel te weinig systematisch is opgezet om als wetenschappelijke geschiedschrijving te gelden, is dus overkomelijk. Knevels boek kan immers juist dienen om de door anderen systematisch in kaart gebrachte structuren van vlees en bloed te voorzien; van straatruoer bovendien, en van de muffe stank van zeventiende-eeuwse kantoren. Of je

structuren helemaal buiten beschouwing kunt laten, is een andere vraag. Zoals Luc Panhuysen in een eerdere recensie heeft opgemerkt, noemt de auteur de burelen waarin zijn protagonisten werkten niet eens; laat staan hoe ze zich tot elkaar verhielden of wat voor werk er eigenlijk werd verricht. Hoe saai een algemeen publiek dergelijke informatie misschien ook zal vinden, ze is wel onmisbaar om de materie die Knevel behandelt te begrijpen.

Ernstiger is dat het boek van Knevel zelf weinig structuur heeft. De hoofdstukken bieden een willekeurige greep uit alle thema's die bij een beschrijving van zeventiende-eeuwse ambtenarij aan bod kunnen komen, maar hoe die selectie tot stand is gekomen, wat precies het verband tussen de thema's is, waarom er niet voor andere is gekozen, dat vertelt Knevel nergens. Zijn methode lijkt vooral het doorlopen van biografieën en nagelaten geschriften van bekende topambtenaren te zijn geweest, in de hoop doorkijkjes op het zeventiende-eeuwse ambtelijke leven te vinden. Dat brengt als volgende probleem met zich mee dat de auteur niet met veel nieuws komt. De bronnen die hij gebruikt zijn immers vaak in druk beschikbaar, en dan al door historici als De Bruin of Groenveld voor een groter publiek toegankelijk gemaakt.

Misschien had Knevel in plaats van een groepsportret beter een biografie kunnen schrijven. Groepsportretten wekken immers onontkoombare associaties met de systematisch opgezette, *erklärende*, prosopografieën die de laatste decennia zijn verschenen. Wanneer de bedoeling van het boek dan geheel anders blijkt te zijn, ligt het verwijt van gebrek aan wetenschappelijkheid voor de hand. Het beste deel van Knevels boek, het hoofdstuk 'een zeventiende-eeuwse Catilina', over de corrupte griffier Cornelis Musch, is ook eigenlijk al de aanzet tot een biografie. Wanneer Knevel het leven van die ene zeventiende-eeuwse ambtenaar, een *extreme case* zelfs, had gebruikt om een beeld te geven van hoe de bestuurlijke wereld er in de vroegmoderne tijd uitzag, had hij de lezer heel duidelijk gemaakt hoe die zijn boek had moeten gebruiken: geen systematische analyse maar evocatie. Knevel had bovendien, na al het onderzoek dat hij al gedaan had, heel aardig aan kunnen geven waarin Musch' leven wel, en waarin het niet representatief is voor wat diens beroepsgenoten driehonderdvijftig jaar geleden doormaakten, waarmee hij zijn wat positivistischer ingestelde recensenten veel wind uit de zeilen had kunnen nemen; bijvoorbeeld de kritiek dat zijn boek nu een beetje lijkt te hinken op de twee gedachten die hij zelf met elkaar confronteert.

Pieter Wagenaar

A. de Jeu, '*t Spoor der dichtersessen*'. *Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)* (Dissertatie Utrecht 2000; Hilversum: Verloren, 2000, 374 blz., f49,70, ISBN 90 6550 612 8).

Het fenomeen vrouwenliteratuur staat op dit moment weer volop in de belangstelling van de media door het succes van een aantal opvallende boeken van vrouwelijke auteurs, zoals Helen Fieldings *Bridget Jones's Diary*. In bijlagen van kranten wordt gespeurd naar verschillen en overeenkomsten met het werk van populaire schrijfsters van eerdere generaties als Françoise Sagan, of met de houding van strijdvaardige feministes van het eerste uur. Dankzij '*t Spoor der dichtersessen*' van Annelies de Jeu kan deze lijn verder terug in de geschiedenis worden gevoerd. De Jeu beschrijft in haar dissertatie anderhalve eeuw vrouwenliteratuur: van 1600 tot 1750. Het onderzoek bouwt voort op de resultaten van *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850* (R. Schenkeveld-van der Dussen, ed., 1997), waar De Jeu aan meewerkte. In '*t Spoor der dichtersessen*' richt zij zich op onderwerpen die in dit overzichtswerk als aandachtsgebieden werden aangewezen: netwerken en publicatiemoge-